

Naser FERRI

NEKOLIKO EPIGRAFSKIH SVJEDOČANSTAVA O PLOVIDBI I ŠTOVANJU BOŽANSTAVA VODÂ U GORNJOJ MEZIJI

UDK 930.27:<656.61:291.212.2>(398 Mezija)*00/03*

Izvorni znanstveni rad
 Primljeno: 12.06.2012.
 Odobreno: 23.08.2012.

Prof. dr. Naser Ferri
 Universiteti i Prishtinës
 Instituti Albanologjik
 10000 Prishtinë, Kosovë
 Rruga Eqrem Qabej p.n.
 e-mail: naserferri@yahoo.com

U doba Rimskoga Carstva osim carskoga brodovlja sa središtima u Missenumu (*Classis Praetoria Missenatum*) i Raveni (*Classis Praetoria Ravennatum*) postojali su i dijelovi provincijskih flota kao što je to bio slučaj na Savi i Dunavu gdje su djelovale *Classis Flavia Pannonica* do Singidunuma i *Classis Flavia Moesica* sa sjedištem u Viminaciji.

Postojanje i boravak carske provincijske flote u Meziji potvrđuju nalazi epigrafskih spomenika u Viminaciju, na obalama Dunava i Naissusu, na rijeci Nišavi, na kojima se spominju pripadnici rimske vojske koja je u svojim vojnim staništima imale svoje brodove i druge prateće službe, a čiji su vojnici-mornari nadzirali, izviđali i opskrbljivali mnoštvo vojnih postaja, izviđačka mjesta i postrojbe na obalama Dunava i u unutrašnjosti.

Na jugu provincije nalazi epigrafskih spomenika uz rijeke Ibar, Sitnicu, Ljuštu, Drin, Tresku i Vardar, potvrđuju štovanje božanstava rimskoga panteona, sinkretička, te božanstava podrijetlom s Istoka, bogova oceana, mora i vode općenito, zaštitnikâ plovidbe i mornarâ, dok je u jednom slučaju u okolici grada Therande na Kosovu, blizu jedne rječice nađen i jedan anepigrafski spomenik s predstavom dupina u reljefu.

Ti spomenici pripadaju razdoblju između 1. i 4. st. posl. Kr., dok su njihovi dedikanti bili rimski građani, vojnici-mornari, članovi različitih kolegija često istočnoga podrijetla, među kojima je bilo i robova, koji su, u različitim svojstvima, služili u postrojbama rimske provincijske flote.

Ključne riječi: Provincijska flota, Gornja Mezija, epigrafski spomenici, nauta, naucleros, božanstva vodâ

O plovidbi morima i tokovima rijeka otkriveno je mnogo arheoloških nalaza iz najstarijega doba diljem svijeta. U doba stvaranja i procvata rimske države plovdba je dosegla visoku razinu, pa su plovila rimske vojske znatno omogućila i olakšala osvajanje novih područja i učinila rimsku državu velikom pomorskom silom.

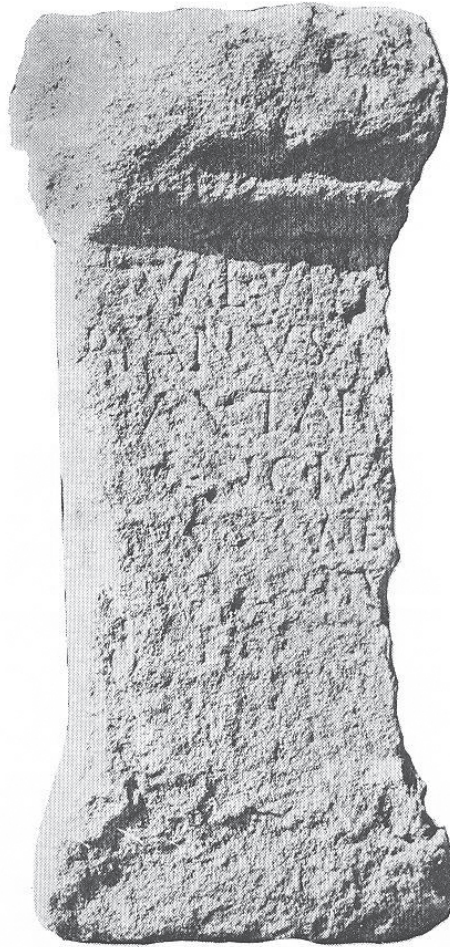
U doba Rimskoga Carstva, osim rimske carske pomorske flote (*Classis Praetoria Missenatum* i *Classis Praetoria Ravennatum*), postojali su i dijelovi provincijskih flota koje su se nalazile po provincijskim središtima

Carstva pokraj velikih rijeka. Tako je na Savi i Dunavu plovila *Classis Flavia Pannonica* do Singidunuma,¹ a nizvodno od njega na području Mezije, *Classis Flavia Moesica*, čije je središte bilo u glavnome gradu provincije *Moesiae Superior*, u Viminaciju (blizu Kostolca).²

Nazočnost dijelova rimske provincijske carske flote u Gornjoj Meziji potvrđuje više epigrafskih spomenika. To su većinom spomenici vojnika i časnika rimske vojske koja je imala plovila koja su nadzirala, stražarila, izviđala i opskrbljivala vojsku različitim potrepštinama.³

¹ STARR 1960, str. 130.

Slika 1 Votivni žrtvenik nađen u Čajiru kod Kostolca

Na natpisu jednoga spomenika nađenog u Viminaciji, spominje se *Valerius Vibianus, quinquennalis collegii nautarum*, koji je bio član kolegija (u službi podunavskog brodovlja), sa zadaćom opskrbe rimske vojske.

Osim natpisnih svjedočanstva na kojima se spominju pripadnici rimskoga carskog riječnoga brodovlja, u Viminaciju su sačuvani i epigrafski zavjetni spomenici posvećeni bogu Neptunu, koji govore o postojanju hramova posvećenih rimskom bogu oceana, mora i vodâ, Neptunu,⁴ i o njegovu štovanju. U Kostolcu je nađen zavjetni žrtvenik⁵ sa sljedećom posvetom:

[PRO SALVT]E AVG/C VAL VI/BIANVS/
NAVTAR/QQ SIG MA/TRIS DEVM ET/
AD RESTITV/TIONEM TEM/PLI NEPTVNI/S
II∞ NDD/.

Pro salute Augusti, C. Valerius Vibianus, nautarum quinquennalis, Matris deum et ad restitutionem templi Neptuni sestertium II milia nummum dono dedit.

U tekstu spomenika spominje se i obnova Neptunova hrama, a govori o postojanju hramova posvećenih tomu božanstvu i o njegovom osobitom štovanju

na ovom području. S Neptunom pojavljuje se i *Mater Deum*, a prema Miroslavi Mirković to je jedini primjerak spomenika posvećen Materi Deum na području Viminacija,⁶ a i u Gornjoj Meziji uopće. Ovdje se vjerojatno radi o frigijskoj božici Kibeli⁷ koja je u Rimu i drugim dijelovima Carstva često posvjedočena kao *Magna Mater, Mater Deorum, Mater Deum Magna* ili *Mater deorum magna Ideaea* kao što je to bio slučaj u Italiji, Sloveniji, Dalmaciji i Istri.⁸

U Kličevcu kraj Kostolca⁹ na bazi i ostacima jednoga kipa, možda božice *Annone Maritime*, koja se poistovjećivala s božicom *Cererom*, čiji su kipovi stajali na pramcu brodova¹⁰, otkriven je sljedeći, dosta oštećeni, natpis:

...CC.AA/...ALEXANDER ET M/...Q COLLEGI.../

Caesaris augusti duo, Alexander et M..., quinquennalis collegii nautarum.

Nautae i *navicularii* sudjelovali su u opskrbi vojske, mogli su biti pripadnici vojske, ali su često bili carski robovi.¹¹

U Viminaciju je nađen i žrtvenik iz 4. st. posl. Kr., s posvetom Neptunu:

[NE]PTVNO/CONSERVAT[ORI]/A]VGG ET
CAES[S]/
[LE]G VII CL D N/MAQEORV[M]/.

Neptuno Conservatori Augustorum et Caesarum duorum, Legio VII Claudia devota numini maiestatique eorum.

Prema Miroslavi Mirković ovo je jedini posvjedočeni slučaj kada Neptun nosi pridjev *Conservator*.¹²

U selu Drmno pored Kostolca otkrivena je kamena ikona s posvetom bogu Mitri¹³:

DEO INVICTO MI[THRAE.....]/NAVCLERVS
PO...../.

Deo Invicto Mithrae, ...nauclerus posuit, ili ponendum curavit.

Ovdje nalazimo grčku riječ *naucleros*, koja je zamijenila latinsku riječ *navicularius*, koja bi, prema mišljenju Miroslave Mirković, mogla označavati nekoga tko se bavio trgovinom i pomorskim prijevozom.

Spomenik je posvećen Mitri, indo-perzijskom bogu sunca, plodnosti i svjetla¹⁴ kojega su štovali robovi, oslobođenici podrijetlom s Istoka, niži slojevi Rimskoga Carstva, a od doba cara Vespaziana i rimski velikaši i carevi poput Komoda, Diokleciana, Galerija, Licinija¹⁵ i Konstantina.¹⁶ U Mitrinu štovanju voda je bila jedan

² STARR 1960, str. 161.

³ STARR 1960, str. 137.

⁴ ROBINSON&WILSON 1962, str. 222.

⁵ ZOTOVIĆ 1966, str. 102 n.45;

MIRKOVIĆ 1986, str. 104 n.61;

⁶ MIRKOVIĆ 1986, str.105.

⁷ FORTY 1999, str.268; COLONNA 2003, str. 94 – 95.

⁸ GIRARDI JURKIĆ 2005, str. 60, 62, 65,73, 211, 212.

⁹ MIRKOVIĆ 1966, str. 385 n.4; AE 1971,

str.137 n.421;ŠAŠEL 1978, str. 35 n. 4;

MIRKOVIĆ 1986, str. 85 n.49; FERRI

2001, str.277 – 278 n.192.

¹⁰ CURIOTTO 1958, str. 41.

¹¹ BERCHEM 1937, 63, str. 143 – 144.

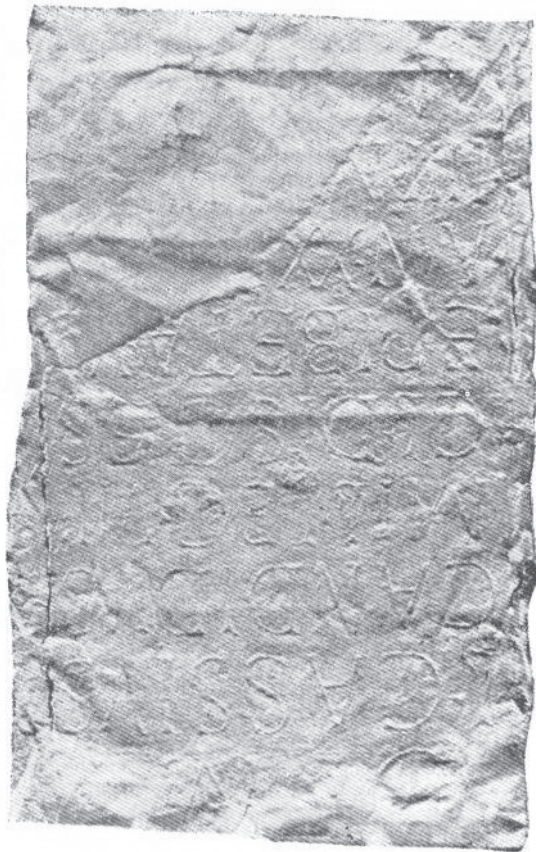
¹² MIRKOVIĆ 1986, str. 79.

¹³ ZOTOVIĆ 1973, str.23; MIRKOVIĆ 1986, str. 75 n.31.

¹⁴ COLONNA 2003, str. 271.

¹⁵ SREJOVIĆ, CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ 1996, str.365.

¹⁶ CUNLIFF 1978, str. 285.

Slika 2 Stela iz Naisusa na kojoj se spominje *disce(n)s epibeta*

Slika 3 Žrtvenik iz Prizrena posvećen Neptunu i drugim božanstvima

od četiri osnovna elementa svijeta. U 3. st. posl. Kr., a osobito između 250. i 313. g., Mitrino je štovanje bilo ozbiljan suparnik kršćanstvu, natječući se za službenu religiju u Carstvu.¹⁷

U natpisu s jednog nadgrobnog spomenika iz *Naisusa* (Niš), spominje se *Candidus*, kao *discens epibeta*, koji je bio vojnik *Legio VII Claudiae*, u službi dunavskog brodovlja¹⁸:

DM/L CASSIVS/CANDIDVS/MIL LEG VII/CL
DISCES /EPIBETA/VIX/ANN XXI M.../
D/IIII MIL/AN...../.....¹⁹

Disce(n)s epibeta dolazi od grčkoga *epibates*, vojnik u mornarici, slično kao *discens aquiliferum*, *discens armaturae*, itd.²⁰

Zanimljivo je da je spomenuti *Candidus* bio pripadnik *Legio VII Claudiae*, a ne pripadnik *classis*, što govori da je ta legija imala svoje brodove i postrojbe čiji su članovi služili na brodovima koji su nadzirali plovidbu i obavljali druge dužnosti,²¹ kao što je to bio slučaj na rijekama Rajni i Dunavu, gdje je više legija bilo dužno nadzirati tokove tih rijeka.²²

Premda u srednjim i južnim dijelovima provincije Gornje Mezije (na području nekadašnjega *Dardan-*

skog kraljevstva) nema većih vodenih površina, a rijeke su djelomično ili nikako nisu plovne, tako da nije bilo prirodnih uvjeta za plovidbu ili ih je bilo veoma malo, ipak su ondje sačuvani epigrafski tragovi koji svjedoče o štovanju morskih božanstava.

Dalje prema jugu, na području municipija *Ulpianae* (na rijeci Drin) kraj Prizrena, nađen je zavjetni žrtvenik posvećen Neptunu i drugim božanstvima,²³ s natpisom:

IOM/M]INER[VAE HER/CV]LI NE[PTVNO/I]
VL FI[RMVS/BF LEG IIII FLF/ POS/.

Iovi Optimo Maximo, Minervae, Herculi, Neptuno, Julius Firmus beneficiaries legionis IV Flaviae Felicis, posuit.

Na području municipija *Dardanorum*, između rijeka Ibra, Sitnice i Ljušte, nađen je spomenik posvećen bogu Neptunu²⁴ sa sljedećim tekstom:

NEPTVNO/AVG SAC/DD/.

Neptuno Augusto Sacrum, decreto decurionum.

U ovome slučaju Neptunu je spomenik podignut odlukom gradskoga vijeća municipija *Dardanorum*, dok sam bog nosi dva pridjeva – *Augustus* i *Sacrum*, što je rijedak primjer, osobito u Gornjoj Meziji.

¹⁷ DIXON-KENNEDY 1998, str.210.

¹⁸ PETROVIĆ 1979, str. 82 n.31.

¹⁹ PREMERSTEIN & VULIĆ 1900 Bb.132 n.31; VULIĆ 1900, str.27 n.32; CIL III, 14567; AE 1901, n.16;

²⁰ PETROVIĆ 1979, str. 82 n.31; FERRI 2001, str.199 n.69.

²¹ PETROVIĆ 1979, str.32,82.

²² PETROVIĆ 1979, str.32.

²³ STARR 1960, str.154.

²⁴ VULIĆ 1931, str. 125 n. 325; MIRDITA 1981, str. 261 n.299.

Slika 4 Mjesto nalaza i ostaci hrama posvećenog Izidi i Serapisu u selu Zllakuqan kod Kline nedaleko Peći

Slika 5,6 Arhitektonski elementi i djelovi građevinskog materijala hrama

²⁵ VULIĆ 1931, 208. MIRDITA 1981, str. 263 n.310.

²⁶ VULIĆ 1933, n. 181; VULIĆ 1938, n. 46; VULIĆ 1941 - 1948, n. 265; MIRDITA 1981, str. 256 n.262;

²⁷ FERRI 1999, str. 44.

²⁸ VULIĆ 1941 - 1948, n. 279; MIRDITA 1981, str. 259 n.281; FERRI 1999, str. 44.

²⁹ FERRI 2005, str. 88-95.

³⁰ SREJOVIĆ&CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ 1996, str. 492.

³¹ BELLINGER 1997, str.402 - 403.

³² FERRI 2005, str. 88 - 95..

Na rijeci Drin, blizu Kline nedaleko od Peći na današnjemu Kosovu (područje koje je bilo u sastavu *Municipiuma Ulpianuma*) u mjestima Dresnik,²⁵ Lukavc, Thatë²⁶ i Zllakuqan²⁷ nađena su tri zavjetna spomenika posvećena sinkretičkom egipatsko-grčkom bogu Serapisu,²⁸ za kojega se, između ostaloga, vjerovalo da je bio gospodar Nila koji je darovao nužne poplave, ali i bog mora koji je štitio od nevolja na moru.²⁹

U selu Zllakuqan, s jednim od spomenika posvećenim Serapisu, nađen je spomenik posvećen Izidi (iz-

među arhitektonskih ostataka hrama posvećenih njoj i Serapisu),³⁰ egipatskoj sveopćoj božici i Velikoj Majci svih stvari³¹.

Spomenik je nađen u ostacima hrama na obali rijeke Drin i ima natpis:

DAEAE/ISIDI/EVFRO/NIVS/VOTVM/...

U grčko-rimskoj mitologiji Izida je poistovjećena s Herom, Demetrom, Afroditom, Selenom i drugim božicama.³² Izida je osim kao božica plodnosti, života i is-

cjeliteljstva,³³ na novcima iz doba Tetrarhije, potvrđena kao zaštitnica plovidbe i mornara, a predstavljena je s kormilom na brodu.³⁴

Na području kolonije *Scupi*, čije su rijeke Vardar i Treska neplovne, nađena su dva epigrafska spomenika, a možda i ostaci hrama³⁵ posvećeni vrhovnoj sirijskoj božici Atargatis (u liku sirene), koja je, prema mitologiji bila Semiramidina majka,³⁶ u grčko-rimskom svijetu poznata kao *Dea Syria*³⁷ koja je štovana u Gornjoj Meziji, Dalmaciji i Dakiji.³⁸

Atargatis je bila nebeska božica štovana kao božica plodnosti zemlje i vodâ, a smatrana je vrhovnom božicom sirijske mitologije. Njoj su bile posvećene ribe kao simboli plodnosti i života u vodi. Njezino je štovanje toliko bilo povezano s ribama i vodom da je božica često predstavljena kao sirena.

Najveći hram posvećen ovoj božici, zvan *atargateion*, bio je u Hierapolisu, oko 60 km od Jeruzalema.³⁹ Prema Herodotovu svjedočanstvu u tomu je hramu štovan i njezin muž Hadad, koji je nosio pridjev mjesnog Ba'ala (Gospodar). Atargatis je štovana i kao Gospodarica sedam mora.⁴⁰

U okolici Therande, na putu između Prištine i Prizrena, nađen je rimski djelomično sačuvani reljefni spomenik s prikazom dupina na njemu. Taj spomenik predstavlja dio većeg spomenika, a oko 60-ih g. 20. st. donesen je u grad i uzidan u jedan ogradni zid. U trokutnom polju je dupin, a ispod njega glava, gornji dio tijela i dio krila nekog mitskog bića.

Na temelju epigrafskih nalaza, može se zaključiti da su tijekom prvih stoljeća posl. Kr. po plovnim rijekama u Gornjoj Meziji plovila vojna i druga prateća plovila u sastavu *Legio VII Claudiae* i *Legio IV Flaviae*, koja su nadzirala, izviđala, prevozila vojsku, izvršavala ratne zadaće i opskrbljivala vojsku, a možda i civilno stanovništvo. Na jugu provincije štovana su božanstva koja se povezuju s morem, rijekama, plovidbom i mornarima.

S druge strane, u srednjim i južnim dijelovima provincije, gdje nema velikih rijeka i jezera, premda nije bilo prirodnih uvjeta za plovidbu, nađeni su dokazi štovanja rimskih (Neptun) i istočnih (Izida, Serapis, Atargatis) božanstava, božanstava oceana, mora i vodâ i to uz rijeke Ibar, Drin, Vardar i Tresku. U južnomu

Slika 7 Dio spomenika posvećenog božici Siriji nađen u Skoplju

Slika 8 Theranda, dio reljefa s prikazom dupina uzidan u ogradni zid

dijelu provincije, u okolici Therande, blizu jedne rječice, nađen je spomenik na kojemu je u reljefu prikaz dupina.

Spomenuti natpisi pojavljuju se na zavjetnim, počasnim i nadgrobnim spomenicima čiji su dedikanti bili pretežno vojnici i časnici rimske vojske (*militēs, beneficiarii*) većinom iz *Legio VII Claudia* i *Legio IV Flavia*, koji se spominju i kao mornari (*nautae, discens epibeta, naucleros*), ali i kao bogati civili koji su služili kao vojni opskrbitelji i bili članovi različitih kolegija (*quinquennales nautarum*) te opskrbljivali postaje, izvidnice i nadzorna mjesta rimske vojske na obalama Dunava i u unutrašnjosti. Vlastitim su novcem obnavljali hramove.

Prema podrijetlu, oni su bili slobodni rimski građani, većinom s Istoka, ali je među njima bilo i robova, koji su, u različitim svojstvima, služili rimskoj državi.

Spomenuti spomenici povezani su s rijekama Dunav, Nišava, Ibra, Sitnica, Drina, Treska i Vardar, a vremenski se mogu smjestiti između 1. st. posl. Kr., kada su Rimljani vojnički osvojili područje između rimske provincije *Macedoniae* i izašli na Dunav,⁴¹ pa do 4. st.

³³ WILKINSON 2006, str. 18 – 19.

³⁴ COLONNA 2003, str. 221.

³⁵ LE LIVRE 2004, str. 76.

³⁶ SELEM 1997, str. 43.

³⁷ DRAGOJEVIĆ-JOSIFOVSKA 1982, str. 57 n.15; str. 58 n.17.

³⁸ CUROTTO 1958, str. 63.

³⁹ COLONNA 2003, str. 59.

⁴⁰ FERRI 2012, str. 180 – 184.

⁴¹ BELLINGER 1997, str. 51.

⁴² MORFORD&LENARDON 1994, str. 310.

⁴³ MIRKOVIĆ 1968, str. 22; FERRI 2001, str. 51 – 52.

KRATICE

AE	<i>L'Anné Épigraphique</i> .Paris.
IMS	<i>Inscriptions de la Mesie Superieure. Centre d'Études Épigraphiques et Numismatiques de la Faculté de Philosophie, Beograd.</i>
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinorum.</i>
ILJug	<i>Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt.</i> Situla.Ljubljana.
IMS	<i>Inscriptions de la Mésie Supérieure.</i> Beograd.
Spomenik SKA	<i>Spomenik Srpske Kraljevske Akademije.</i> Beograd.
Spomenik SAN	<i>Spomenik Srpske Akademije Nauka.</i> Beograd.
ŽA	<i>Živa Antika.</i> Skopje.

LITERATURA

AE 1971	<i>L'Anné Épigraphique</i> .Paris 1971.
BELLINGER 1997	Bellinger G., <i>Leksikon mitologije, 3000 gesel iz kulture Vzoda in Zahodam</i> Državna Založba Slovenije, Ljubljana 1997.
BERCHEM 1937	Berchem D., Van, <i>Annona militare dans l'Empire Romain au IIIe siècle</i> , Paris 1937.
COLONNA 2003	Colonna B., <i>Dizionario mitologico, Divinita, eroine ed eroi, re e regine, satiri e ninfe, muse,giganti, mostri, oracoli e sibille...</i> , Rusconi libri, Roma 2003.
CUNLIFF 1978,	Cunliffe B., <i>Rome and her Empire</i> ,McGraw-Hill Books Company Limited,Maidenhead (UK)1978.
CUROTTO 1958	Curotto E., <i>Dizionario della mitologia universale</i> , Torino 1958.
DIXON-KENNEDY 1998	Dixon-Kennedy M., <i>Encyclopedia of Greco-Roman Mithology</i> , Santa Barbara-California,Denver-Colorado, Oxford-England,1998.
DRAGOJEVIĆ-JOSIFOVSKA 1982	Dragojević-Josifovska B., <i>IMS vol.VI</i> , Beograd 1982.
FERRI 2001	Ferri N., <i>Monumentet ushtarake, Dukagjini Pejë</i> 2001.
FERRI 2005	Ferri N., <i>Two votive altars dedicated to Egyptian divinities discovered in Zllakuqani in Kosova, Illyrica antiqua, Ob honorem Duje Rendić- Miočević, International Conference on issues in Ancient Archaeology, Zagreb 6-8 november 2003, FF Press Zagreb</i> 2005.
FERRI 2012	Ferri N., <i>Mythologia Viva, Instituti Albanologjik Prishtine</i> 2012.
FORTY 1999	Forty J., <i>Mythology, A vizual Encyclopedia</i> , Parkgate Books, London 1999.
GIRARDI JURKIĆ 2005	Girardi Jurkić V., <i>Duhovna kultura antike Istre, Školska knjiga, Zagreb</i> 2005.
LE LIVRE 2004	<i>Le Livre des Religions des Hommes de tous les Temps</i> , Gallimard, Paris 2004.
MIRDITA 1981	Mirdita Z., <i>Antroponimia e Dardanisë, Prishtinë</i> 1981.
MIRKOVIĆ 1966	Mirković M., <i>Novi natpisi iz oblasti rimskog limesa u Gornjoj Meziji, ŽA vol.15, Skopje</i> 1966, 381-393.
MIRKOVIĆ 1968	Mirković M., <i>Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji, Beograd</i> 1968.
MIRKOVIĆ 1986	Mirković M., <i>IMS vol.II</i> , Beograd 1986.
MORFORD&LENARDON 1994	Morford M&Lenardon R.J., <i>Classical Mythology</i> , Longman Publishers USA 1994.
PETROVIĆ 1979	Petrović P., <i>IMS vol.IV, Beograd</i> 1979. <i>Premmerstein &Vulić 1900, Premmerstein A.&Vulić N, JÖAI</i> 3,1900.
ROBINSON&WILSON 1962	Robinson H.S.&Wilson K., <i>Mythes and legends of all nations</i> , London Edmund Ward 1962.
SELEM 1997	Selem P., <i>Izidin trag, Knjizevni Krug, Split</i> 1997.
SREJOVIĆ&CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ 1996	Srejović D.&Cermanović-Kuzmanović A., <i>Leksikon religija i mitova drevne Evrope, Beograd</i> 1996.
STARR 1960	Starr Ch.G., <i>Roman Imperial Navy 31 BC-AD 324</i> , Cambridge 1960.
ŠAŠEL 1978	Šašel A. et J., <i>ILJug, Situla 19, Ljubljana</i> 1978.
VULIĆ 1900	Vulić N., <i>Antički spomenici naše zemlje, Spomenik SKA XXXVIII</i> , 1900.
VULIĆ 1931	Vulić N., <i>Antički spomenici naše zemlje, Spomenik SKA LXXI</i> , Beograd 1931.
VULIĆ 1933	Vulić N., <i>Antički spomenici naše zemlje, Spomenik SKA LXXV</i> , Beograd 1933.

VULIĆ 1938	Vulić N., <i>Antički spomenici naše zemlje, Spomenik SKA LXXVII, Beograd 1938.</i>
VULIĆ 1941-1948	Vulić N., <i>Antički spomenici naše zemlje, Spomenik SAN XCVIII, Beograd 1941 – 1948.</i>
ZOTOVIĆ 1966	Zotović Lj., <i>Les cules orientaux sur le territoire de la Mésie Supérieure, Leiden 1966.</i>
ZOTOVIĆ 1973	Zotović Lj., <i>Mitraizam na tlu Jugoslavije, Arheološki institut, posebna izdanja, knjiga II, Beograd 1973.</i>
WILKINSON 2006	Wilkinson Ph., <i>Illustrated Dictionary of Religion, London 2006.</i>

SUMMARY

SOME EPIGRAPHIC EVIDENCE OF NAVIGATION AND OF THE VENERATION OF WATER DIVINITIES IN UPPER MOESIA

Naser FERRI

The Roman imperial fleet (*Classis Praetoria Missenatum* and *Classis Praetoria Ravennatum*) was supplemented by minor fleets based in the Empire's provincial centres on the banks of large rivers. The *Classis Flavia Pannonica*, a fluvial fleet, controlled the River Sava and Upper Danube to *Singidunum*, while the Lower Danube was controlled by *Classis Flavia Moesica*, based in *Viminacium*, the capital of the province of Moesia.

There is epigraphic evidence of the presence of the Roman imperial provincial fleet in the Upper Moesia. An inscription observed on a monument from *Naissus* mentions *discens epibeta*, which was a soldier of the *Legio VII Claudiae* in the service of the Danube fleet. An inscription discovered in *Viminacium* mentions *quinquennialis collegii nautarum*, a member of the *collegiums nautarum* (in the service of the Lower Danube fleet), which provided military units with food and other necessities.

In addition to epigraphic evidence of members of the Roman imperial fluvial fleet in *Viminacium*, there are also preserved epigraphic votive monuments dedicated to Neptune and *Matris deum*. This speaks of the worship of Neptune and the presence of temples dedicated to this divinity.

Although there are no major bodies of water, and rivers are only partially navigable or not navigable at all in the south of the province (the area of what was once Dardania), preserved epigraphic evidence of the veneration of sea divinities has been discovered. Thus, votive monuments dedicated to Neptune have been found in the area between the Ibra, Sitnica and Ljušte rivers, the area of the *municipium* of Ulpiana (by the River Drin) and the *municipium* of Dardanorum. Two epigraphic monuments and possible remains of a temple dedicated to the supreme Syrian goddess Atargatis (in the shape of a mermaid), better known as Dea Syria, have been found in the territory of the colony of Scupa, where the two modern-day rivers, the Vardar and Treska, are no longer navigable. Apart from the Upper Moesia, the veneration of Atargatis has also been confirmed in Dalmatia and Dacia. In addition, a votive monument dedicated to the Egyptian goddess Isis has been found (among the architectural remains of a temple) by the River Drin near Klina in the vicinity of Peć in modern Kosovo (the territory of the ancient Ulpiana). It has been attested that Isis was, among others, the patroness of sailors. A fragmented Roman relief monument with a dolphin depicted on it, has been discovered near Suva Reka, on the road between Pristina and Prizren.

Based on epigraphic evidence, we can conclude that numerous military and other supporting vessels of the *Legio VII Claudiae* and the *Legio IV Flaviae* were present on the navigable rivers in the territory of the Upper Moesia from the 1st to the 4th centuries AD. These vessels patrolled, observed, transported troops, executed military tasks and supplied the army and possibly also the civilian population. In addition, divinities linked with the sea, rivers and sailors were venerated in the south of the province.

